

Συνάδουν οι οχυρωματικοί πύργοι του Αγίου Όρους με τον πνευματικό του χαρακτήρα;

/ [Πεμπτουσία](#)

Το κείμενο του αρχιτέκτονα μηχανικού - αναστηλωτή, Στέργιου Ν. Στεφάνου με τίτλο "Οι πύργοι του Αγίου Όρους, Παρατηρήσεις στην οχυρωματική λειτουργία, στην αρχιτεκτονική και στην ιστορική τους εξέλιξη" δημοσιεύτηκε στον τόμο "Οι πύργοι του Αγίου Όρους" που εξέδωσε το Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς. Από τον ίδιο τόμο προέρχονται και οι φωτογραφίες της ανάρτησης αυτής.

Η οχύρωση των Καθιδρυμάτων, αλλά και ερημικών τοποθεσιών στο Άγιο Όρος, είναι ένα ζήτημα που εκ πρώτης όψεως αφίσταται του πνευματικού χαρακτήρα του τόπου. Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το Άγιον Όρος έλαβε υπόσταση σε καιρούς μεγάλης πολιτιστικής και πνευματικής ακμής, δημιουργικούς αλλά και δύσκολους. Εξελίχθηκε δε σε περιόδους μεγάλων μεταβολών, που άλλαξαν τον ρουό της ιστορίας και δημιούργησαν τη σύγχρονη εποχή της βιομηχανοποίησης και της τεχνολογίας. Η αστάθεια, η περιορισμένη δυνατότητα επικοινωνιών και γρήγορων στρατιωτικών μετακινήσεων, η οργανωτική ιδιαιτερότητα του κράτους, άφηναν τότε σημαντικά περιθώρια για την εκδήλωση ληστρικών επιδρομών, ιδιαίτερα σε τόπους απομακρυσμένους από κέντρα στρατιωτικής ισχύος.

Ιερά Μονή Σταυρονικήτα.

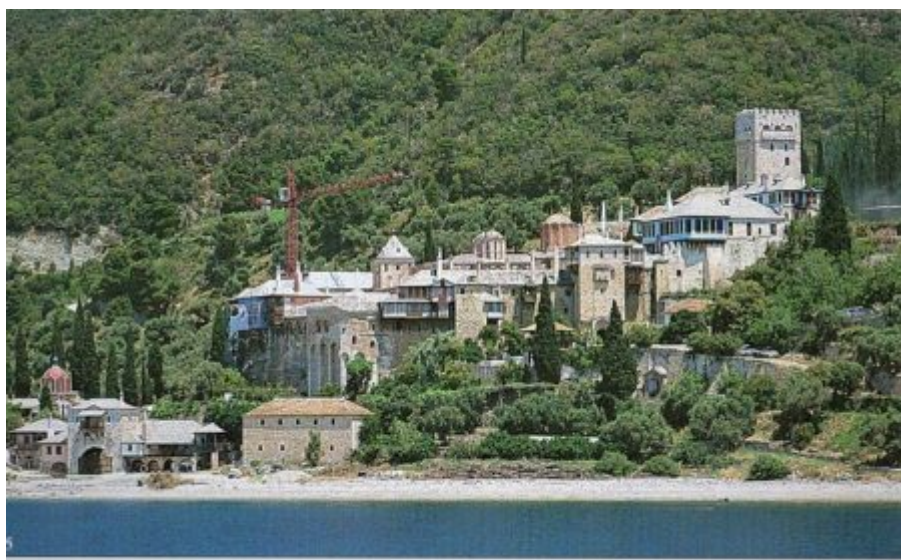
Τα γεωμορφικά χαρακτηριστικά της χερσονήσου του Αγίου Όρους υπήρξαν ιδανικά για την εκδήλωση πειρατικών επιδρομών από τη θάλασσα, που ήταν και η μόνη οδός επικοινωνίας με τον κόσμο. Αλλά και η εταιρεία των Καταλανών δεν υπελείφθη σε καταστροφές και δηλώσεις, όπως στοιχειοθετούν οι μαρτυρίες των ιστορικών πηγών. Συνεπώς, η έγκαιρη προειδοποίηση για τον επερχόμενο κίνδυνο, αλλά και η καταφυγή σε προστασία ή αυτοάμυνα, ήταν οι μόνες δυνατότητες για επιβίωση, ώστε να συνεχιστεί η λειτουργία και η πνευματική προσφορά των Ιερών καθιδρυμάτων.

Οι επιδρομείς της εποχής της πειρατείας, καθώς υφίσταντο διαρκή καταδίωξη, έπρεπε να δρουν ταχέως. Σπάνια είχαν τα χρονικά περιθώρια, την ευχέρεια ή τη δυνατότητα να μεταφέρουν το είδος και την ποσότητα του εξοπλισμού που θα ήταν απαραίτητος για μακροχρόνιες επιχειρήσεις, προκειμένου να πολιορκήσουν και να καταλάβουν τον αντικειμενικό τους στόχο, ειδικά αν αυτός μπορούσε να προβάλλει σημαντική αντίσταση. Στην εποχή του εκ του συστάδην πολέμου, τα αναγκαία για τη διεξαγωγή του μέσα ήταν λίγα και απλά, αλλά και μικρής αποτελεσματικότητας. Έτσι, αρκούσε για την άμυνα να κρατηθεί ο επιδρομέας σε απόσταση τόση, που να καθίσταται ακίνδυνη η βολή του τόξου του, και παράλληλα να του αποκλείεται η πρόσβαση στο εσωτερικό. Ένα ψηλό εμπόδιο, όπως ένα τυφλός τοίχος, ένα κτίριο χωρίς ανοίγματα, προσφέρει επαρκή προστασία, όταν στο εσωτερικό του μπορεί βραχυχρόνια να εξασφαλιστούν συνθήκες επιβίωσης. Στη βάση αυτής της αρχής, από αρχαιοτάτων χρόνων οργανώθηκαν οι οχυρώσεις με τη μορφή που σώζεται ακόμη σε αρχαίους τόπους, δηλαδή ένα ψηλό κλειστό τείχος που κρατά τον εχθρό έξω, παράλληλα όμως αφήνει στον αμυνόμενο τη

δυνατότητα να αποκρούσει από την κορυφή του την επίθεση με ελάχιστα και εύκολα να βρεθούν μέσα, ελαφρά όπλα ή και πέτρες. Για λόγους πρακτικούς στο τείχισμα παρεμβλήθηκαν κατά διαστήματα πύργοι, που επέτρεπαν τη συγκέντρωση περισσότερων στρατιωτών και βελτίωναν την άμυνα. Οι πύργοι έμελλε να αυξηθούν σε ύψος και να αυτονομηθούν ως προς το τείχος, τέλος δε χρησιμοποιήθηκαν και ως αυτοτελή αμυντικά στοιχεία σε μεμονωμένες περιπτώσεις.

Τέτοιες αρχές οχύρωσης διασώζουν όλα τα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Στην περίμετρο προστατεύονται με συνεχές, ψηλό και τυφλό τείχος, συχνά με επάλξεις, ενώ δεν λείπουν οι ενισχύσεις με πύργους σε τακτές μεταξύ τους αποστάσεις, όπως ακριβώς συνηθίζονταν στις οχυρώσεις των πόλεων. Με την πάροδο του χρόνου και την εξάλειψη του κινδύνου των επιδρομών, ή και όταν οι ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες απέκλειαν τέτοιους κινδύνους, εμφανίζονται ανοίγματα προς τις εξωτερικές πλευρές της τείχισης, για να βελτιώνονται οι συνθήκες ενδιαίτησης στους χώρους που εξυπηρετούσαν.

Ο ρόλος του πύργου στην άμυνα ενός τόπου εκ των πραγμάτων απέκτησε μια αυτοτέλεια και αυτάρκεια, ώστε να παρέχει μια ασφαλή βάση σε ενδεχόμενη πρόσκαιρη κατάληψη τμήματος της οχύρωσης από τον επιδρομέα. Την αυτοτέλεια εξασφάλιζε η διακοπή της επικοινωνίας του με το τείχος, η ιδιαίτερη και ελεγχόμενη είσοδος, η αποθήκευση εφοδίων που καθιστούσαν δυνατή την ασφαλή παραμονή σ' αυτόν για τη συνέχιση της άμυνας. Αυτά τα χαρακτηριστικά συναντώνται και στους Αγιορείτικους Πύργους, είτε αυτοί είναι ενταγμένοι σε περιτείχισμα, ή σε ρόλο αυτοτελή.

Ιερά Μονή Δοχειαρίου.

Παρατηρούμε ότι η είσοδος σ' όλους τους Αγιορείτικους πύργους βρίσκεται σε τέτοιο ύψος, ώστε να προσεγγίζεται από το έδαφος μόνο με σκάλα, που τότε ήταν

κινητή και ανασυρόταν σε περίπτωση κινδύνου. Επίσης, πάντα υπάρχει η μέριμνα για τον έλεγχο και την προστασία της εισόδου από ασφαλή θέση σε κινστέρνες, καθώς επίσης και χώρους υγιεινής, που μπορούσαν να εξυπηρετήσουν μια πιο μακρόχρονη παραμονή στον πύργο, είτε σε μια πρόσκαιρη πολιορκία, ή, αν εξέλιπαν τέτοιοι κίνδυνοι, για φυλάκιση, ακόμη και για κατοίκηση. Στις τελευταίες περιπτώσεις βρίσκουμε μεγαλύτερα ανοίγματα, όπως και τζάκια, στους ψηλότερους ορόφους, που ήταν πρακτικά απρόσβλητοι. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αξιοποίηση των αμυντικών πλεονεκτημάτων κάθε πύργου στο Άγιον Όρος ολοκληρώνεται με παρεκκλήσιο, συχνά μάλιστα ο πύργος φέρει το όνομα του Αγίου στη μνήμη του οποίου τιμάται.

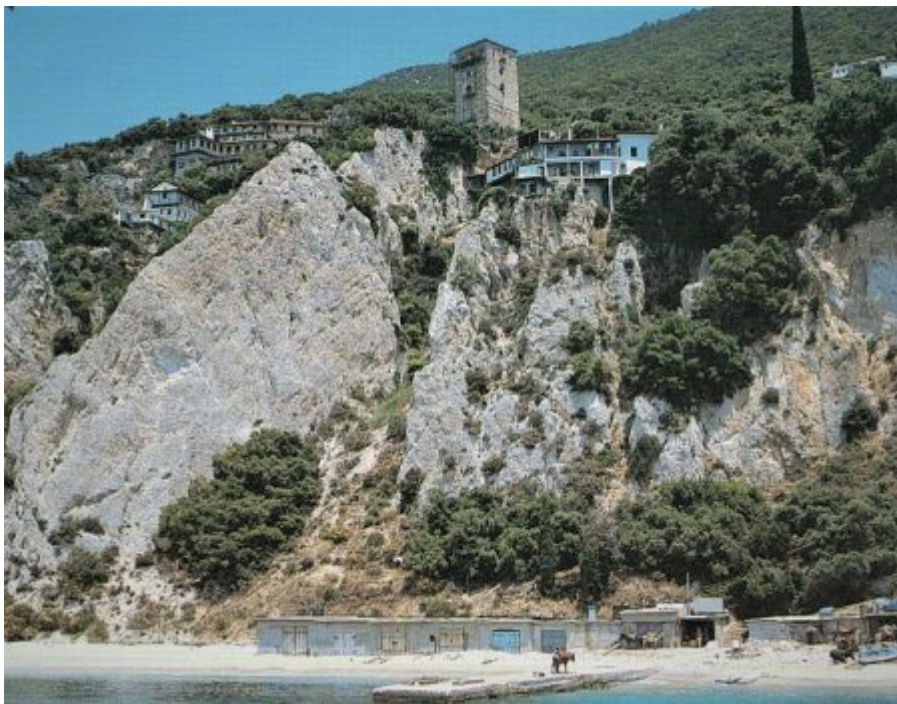

Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας, πύργος Τσιμισκή.

Οι πύργοι σε αυτοτελή ρόλο, με τη μορφή του τελευταίου καταφύγιου, αλλά και της θέσης παρατήρησης του εχθρού εμφανίζονται επίσης και μέσα στον περίβολο της Μονής (Ι.Μ. Διονυσίου, Ι.Μ. Σταυρονικήτα), ή σε επαφή μ' αυτόν (Πύργος Τζιμισκή Ι.Μ.Μ. Λαύρας, Πύργος Ι. Μ. Δοχειαρίου), ξεχωρίζοντας όμως από τους υπόλοιπους πύργους του οχυρού συγκροτήματος ως προς το μέγεθος και τη λειτουργία. Επίσης, ο Πύργος σε αυτοτελή ρόλο εμφανίζεται με ιδιαίτερο περίβολο, συχνά ως μεταγενέστερη προσθήκη, όταν εκτός του μοναστηριακού συγκροτήματος οι ανάγκες το επιβάλλουν (Αρσανάς Μεγίστης Λαύρας, Πύργος Μιλούτιν Ι. Μ. Χιλανδαρίου). Στο κτιριακό συγκρότημα της Μονής των Ιβήρων συναντάται κατ' εξαίρεση ένας τέτοιος Πύργος με ιδιαίτερο περιτείχισμα στο μέσον περίπου του νότιου περιβόλου.

Αμυντικοί πύργοι στους αρσανάδες και γενικότερα κατασκευαστικά ζητήματα

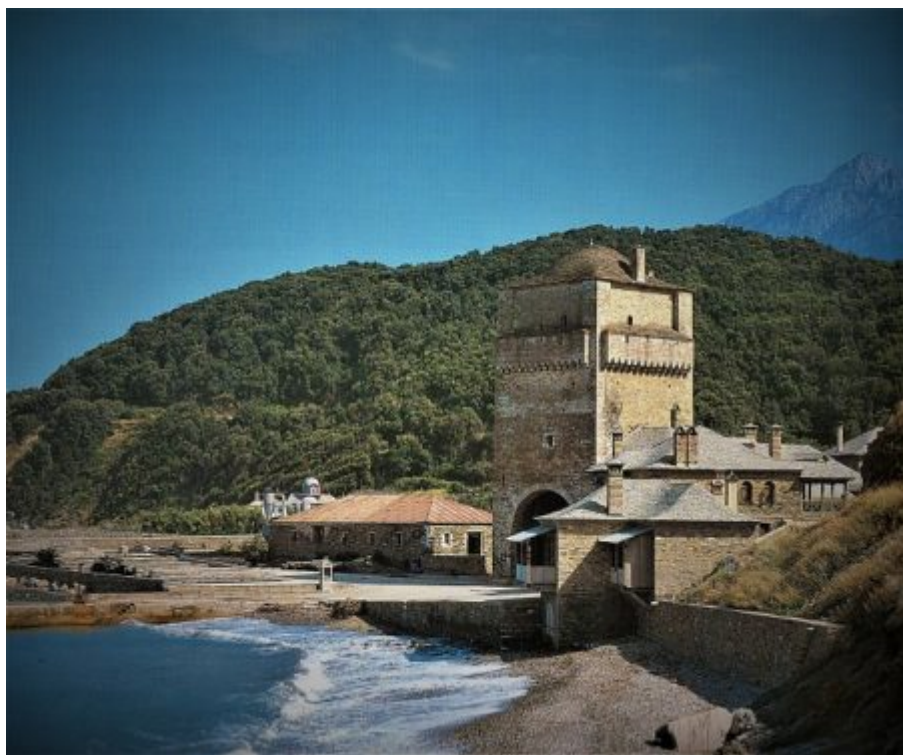
Οι παραθαλάσσιες τοποθεσίες συχνά προστατεύονται με οχυρώσεις αποτελούμενες οπωσδήποτε από πύργους, σε όσες ήταν κατάλληλες για λιμενικές χρήσεις -άρα και πιο ευπρόσβλητες- και από άλλες κατασκευές, περιτειχίσματα, αποθήκες, παρεκκλήσια και κτίρια. Ένα τέτοιο συγκρότημα δημιουργήθηκε με την πάροδο των αιώνων στον Αρσανά της Μονής Ζωγράφου. Η ανάγκη της εξυπηρέτησης των μεταφορών, αλλά και της προστασίας σε περίπτωση εκδήλωσης επιδρομής, καθώς επίσης και η πρόνοια για παρακολούθηση της ακτής αποτέλεσαν τις παραμέτρους που ορίζουν το πλαίσιο δημιουργίας τέτοιων συνόλων.

Αρσανάς Νέας Σκήτης, ψηλά διακρίνεται ο πύργος.

Ωστόσο, σώζονται και άλλα παραδείγματα, του 15ου αι. και μεταγενέστερα, όπου ο συνδυασμός του πύργου, της κατοικίας και της φύλαξης του πλοίου δημιούργησαν τον ιδιαίτερο τύπο του «Αρσανά», που σήμερα συναντούμε μόνο στο Άγιον Όρος, ή σε εξαρτήματα των καθιδρυμάτων του. Χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο Αρσανάς της Μονής Ιβήρων, οι πύργοι της Νέας Σκήτης, της Αγίας Πουλχερίας, ο Παλαιόπυργος της Κωσταμονίτου, κτίσματα μοναχικά στο χείλος των απόκρημνων ακτών, φαίνεται ότι σκοπό είχαν να προστατεύουν

τους ακταιωρούς που παρατηρούσαν τον θαλάσσιο ορίζοντα, για να δώσουν έγκαιρη ειδοποίηση, όταν πλησίαζε πειρατική απειλή. Ο πύργος της Καλιάγρας ή του αρσανά της Μονής Σίμωνος Πέτρας, που συνδυάζουν την άμυνα με την ασφαλή κατοίκηση στην άκρη της θάλασσας, ίσως να έχουν κάποια θέση στην εξέλιξη από τον μοναχικό πύργο στον πύργο-Αρσανά. Δεν λείπουν βέβαια τα μικρά παραθαλάσσια οχυρά στον τύπο του μονυδρίου, πύργος με περιτείχισμα και χώρους κατοικίας ή και ναύδριο, όπως το Κάθισμα του Αγίου Ευσταθίου στον Μυλοπόταμο, ή το συγκρότημα του Αγίου Βασιλείου της Μονής Χιλανδαρίου. Αλλά και το φρούριο του Μανδρακίου στον αρσανά της Μεγίστης Λαύρας, δημιούργημα μιας μακραίωνης εξέλιξης, ακολουθεί παρόμοια οργάνωση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο πύργος λειτουργεί αμυντικά ως παρατηρητήριο και τελευταίο καταφύγιο, με τρόπο ανάλογο όπως στα Μοναστήρια.

Ο πύργος στον αρσανά της Ιεράς Μονής Ιβήρων.

Από απόψεως κατασκευαστικής οι πύργοι του Αγίου Όρους παρουσιάζουν μια μεγάλη ποικιλία σ' ό,τι αφορά πολλά επιμέρους δομικά τους στοιχεία. Η μελέτη και η σύγκριση των επιμέρους χαρακτηριστικών τους είναι βέβαιο ότι θα δώσει πολύ σημαντικά συμπεράσματα, που μπορούν να στοιχειοθετήσουν μια τυπολογική κατάταξη. Η διεξοδική παρουσίαση μιας τέτοιας κατάταξης ξεφεύγει από τα πλαίσια του παρόντος. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον να αναφερθούν ορισμένα βασικά θέματα που διευκολύνουν την κατανόηση και αξιολόγηση του πολύτιμου κεφαλαίου των πύργων του Αγίου Όρους.

Σ' όλα τα παραδείγματα οι εξωτερικοί τοίχοι αποτελούνται από λιθοδομή, που

κατά κανόνα κτίζεται με αργούς λίθους. Δόμηση επιμελημένη με διακοσμητική πρόθεση συναντούμε μόνο σε κεραμοπλαστικά συμπιλήματα, καθώς επίσης και στη χρήση πλίνθων για την κατασκευή τόξων, ή διακοσμητικών ροδάκων. Ως χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα θα μπορούσε να αναφερθεί ο πύργος του Αρσανά της Μονής Ιβήρων, αλλά και ο πύργος του Πρωτάτου. Αξίζει επίσης να επισημανθεί η ιδιαίτερη επιμέλεια που επιδείχθηκε στη διακόσμηση με περίτεχνα κεραμοπλαστικά των παρειών της εξωτερικής τοιχοποιίας του ανώτερου τμήματος (μεταξύ των τόξων και των επάλξεων) του πύργου του Αγίου Σάββα της Μονής Χιλανδαρίου.

Ιερά Μονή Βατοπαιδίου, πύργος της Μεταμορφώσεως.

Ένα βασικό στοιχείο διαφοροποίησης των πύργων, ως προς την εξωτερική τους τοιχοποιία, αποτελεί η υιοθέτηση της παραστάδας, που ορίζει έναν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό τύπο. Ο τύπος αυτός χαρακτηρίζεται από κάτοψη σχεδόν τετράγωνη (Πύργοι της Μονής Χιλανδαρίου, του Μανδρακίου της Μεγίστης Λαύρας), χωρίς όμως να λείπουν και παραδείγματα με κάτοψη σε σχήμα Βατοπεδίου, του Αγίου Βασιλείου της Χιλανδαρίου. Κατά τη δόμηση των εξωτερικών τοίχων, στην κάθε πλευρά του πύργου κατασκευάζονται συμμετρικά τουλάχιστον τρεις ευμεγέθεις εγκάρσιες προβολές, που υψώνονται ως παραστάδες, ενώνονται με τόξα στο επίπεδο του δώματος του πύργου και γεφυρώνονται στις γωνίες με ημιχώνια, δημιουργώντας έτσι μια διαπλάτυνση, που απολήγει σε επάλξεις.

Η κατασκευή των παραστάδων αποτελεί μία μορφολογική ιδιαιτερότητα, της οποίας η αφετηρία θα πρέπει να αναζητηθεί σε δομικούς λόγους αν δεν εξυπηρετεί κάποια αναγκαιότητα στρατιωτικής φύσης. Ο πύργος του Αγίου Σάββα της Μονής Χιλανδαρίου ακολουθεί τα γενικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου, ωστόσο εμφανίζει μια ιδιορρυθμία ως προς τη συμμετρία και το μέγεθος της προβολής των παραστάδων από το επίπεδο της εξωτερικής τοιχοποιίας του, που ενδεχομένως οφείλεται εν μέρει και στην προϋφιστάμενη υποδομή.

Το χρονικό εύρος εμφάνισης του πύργου με παραστάδες περιορίζεται με αρκετή ακρίβεια στο διάστημα από τις αρχές του 11ου ως και πριν τα μέσα του 14ου αι., χωρίς αυτό να αποκλείει τον επαναπροσδιορισμό του, όταν η ιστορική έρευνα προχωρήσει περισσότερο. Οι πύργοι αυτοί φαίνεται ότι ήταν ξυλόστεγοι, με ξύλινα πατώματα και επικοινωνία μεταξύ των ορόφων με ξύλινες σκάλες. Στις εξαιρέσεις του τύπου μπορεί να καταχωρηθεί ο πύργος του Μιλούτιν της Μονής Χιλανδαρίου (1330;), με τη σπειροειδή κλίμακα ενσωματωμένη στην τοιχοποιία αριστερά της εισόδου.

Εξέλιξη των πύργων και διατήρηση του χαρακτήρα των οχυρωματικών έργων του εκ του συστάδην πολέμου

Ο πύργος της Μονής Παντοκράτορος (1357;), μολονότι χωρίς παραστάδες, παρουσιάζει σημαντικές αναλογίες μ' αυτόν του Μιλούτιν σε ότι αφορά το κλιμακοστάσιο. Εξάλλου, ο πύργος της Μονής Ιβήρων, που φέρει επίσης τα χαρακτηριστικά του τύπου των παραστάδων, διαφοροποιείται ως προς τον γενικό τύπο στο ότι οι παραστάδες εμφανίζουν πολύ ηπιότερη προβολή ως προς την εξωτερική τοιχοποιία και ενώνονται στη γωνία του πύργου χωρίς να σχηματίζουν την τυπική κοίλη συνάντησή τους, που καταλήγει σε ημιχώνιο στη στάθμη της προβολής των επάλξεων.

Απ' αυτή την άποψη, είναι συγγενέστερος με τον τύπο που επικράτησε στη συνέχεια, κυρίως μετά τα μέσα του 15ου αι.

Πύργος Ιεράς Μονής Παντοκράτορος.

Ο νεότερος αυτός τύπος χαρακτηρίζεται από την παρουσία *machicolis*, που εμφανίζονται με σημαντική ποικιλία μορφών και διατάξεων σε πολλούς πύργους, αλλά και από τη θέση και τη μορφή της εσωτερικής τους επικοινωνίας. Μια πιο λεπτομερής εξέταση θα οδηγούσε στη διαίρεση αυτού του τύπου σε επιμέρους κατηγορίες, στις οποίες όμως θα αναφερθούμε πολύ συνοπτικά.

Ο πύργος του φρουρίου του Αρσανά της Μονής Καρακάλλου (πριν το 1534) διατηρεί τη μόνη σήμερα γνωστή μορφή πύργου στο Άγιον Όρος, όπου οι επάξεις στην κορύφωσή του προεξέχουν έντονα από το σώμα του -στηριγμένες σε συνεχή συστοιχία *machicolis* σ' όλη την περίμετρο- παράλληλα δε φέρει και άλλες τέτοιες αμυντικές προεξοχές, όπου κρίθηκε αναγκαίο. Ο γενικός τύπος αυτού του είδους θα μπορούσε να χαρακτηρησθεί ως ένα υψίκορμο ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο με περίπου τετράγωνη κάτοψη, που κορυφώνεται με επάξεις και από το οποίο προεξέχουν κατά θέσεις μόνον *machicolis*. Η θέση και διάταξη των *machicolis* δημιουργεί μια ποικιλία μορφών πύργων που μπορούν να ομαδοποιηθούν σε συμμετρικές και ασύμμετρες παραλλαγές.

Ιερά Μονή Καρακάλλου.

Οι ασύμμετρες παραλλαγές συνίστανται στην κατασκευή *machicoulis* σε θέσεις τυχαίες, που εξυπηρετούσαν την άμυνα (ελέγχοντας συνήθως την είσοδο, αλλά και άλλα ευπαθή σημεία), χωρίς να επιδιώκεται κάποια ιδιαίτερη μορφολογική συγκρότηση του κτίσματος. Συναντώνται σε παραδείγματα όπως ο Παλαιόπυργος Κωσταμονίτου (έως 1483), ο πύργος της Αγίας Πουλχερίας, της Καλιάγρας (πριν το 1520 και νεότερες φάσεις 1653 ως 1674), του Αρσανά Σίμωνος Πέτρας (1567), της Μονής Αγίου Παύλου (1522;), του παλαιού αρσανά Μονής Αγίου Παύλου (1447 ως 1527), ο πύργος της Κουτλουμουσίου (1520;) κ.ά.

Ως συμμετρικές παραλλαγές θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν οι πύργοι, στους οποίους εμφανίζονται *machicoulis* σε θέσεις που απαιτούν οι κανόνες συμμετρίας συνεπώς με πρόδηλα μορφοπλαστικό ρόλο πέραν του ενδεχόμενου χρηστικού σκοπού που επιτελούσαν. Μια πλειάδα πύργων εκπροσωπούν αυτήν την κατηγορία.

Ο πύργος του Αρσανά της Μονής Ζωγράφου (1475, 1517), ο πύργος της Μονής Σταυρονικήτα (1536;), του Αρσανά της Μονής Ιβήρων (1627), της Μονής Καρακάλλου (μετά το 1536), της Μονής Δοχειαρίου (16ος αι. ως 1617), ο πύργος του Πρωτάτου (1694) είναι εξοπλισμένοι με συστοιχίες machicolis σε διάφορες μορφές και διατάξεις, με κοινό χαρακτηριστικό όμως την επιμελημένα συμμετρική εμφάνισή τους. Ο πύργος της Μονής Διονυσίου (1520) αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς (με τρόπο ανάλογο όπως στον πύργο της Μονής Ιβήρων) διατηρεί την ανάμνηση των παραστάδων με τη μορφή των ήπιων προβολών τους από το επίπεδο της τοιχοποιίας, που απολήγουν σε τόξα. Το τμήμα του πύργου που απομένει ως την κορύφωση των επάλξεων διαμορφώνεται με τρία τυφλά αψιδώματα σε κάθε πλευρά, τονίζοντας τη συμμετρία της μορφής του.

Σε ό,τι αφορά την εσωτερική λειτουργική διάρθρωση των πύργων, αξίζει να αναφερθεί, έστω ακροθιγώς η γενική παρατήρηση ότι, προϊόντος του χρόνου, η χρησιμοποίηση ξύλινων κλιμάκων για την εσωτερική επικοινωνία δίνει τη θέση της στην κατασκευή κτιστών κλιμάκων ευθύγραμμων, αλλά και σπειροειδών που δημιουργούνται στη διάρκεια της δόμησης ως εσωτερικό κενό σε συγκεκριμένη θέση της περιμετρικής τοιχοποιίας.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι, και πάλι με την πάροδο του χρόνου, οι πύργοι του Αγίου Όρους άλλαξαν τύπο και μορφή, διατήρησαν όμως αναλλοίωτο τον χαρακτήρα των οχυρωματικών έργων του εκ του συστάδην πολέμου, μολονότι πολλοί από αυτούς κατασκευάστηκαν στη διάρκεια του 16 αι., περίοδο κατά την οποία η τεχνολογική εξέλιξη του πυροβόλου μετέβαλε τη μορφή των οχυρώσεων. Η ιερότητα του τόπου ίσως υπήρξε καταλυτική για την άμυνά του. Η διεξοδική παρουσίαση των πύργων του Αγίου Όρους, με την ποικιλία των περιπτώσεων και του πλήθους τους, απαιτεί ενδελεχή και εκτεταμένη επιστημονική έρευνα, πολλαπλάσιο χώρο και καταλληλότερο βήμα.

Ωστόσο, η παράθεση σκέψεων, ως προϊόν επιστημονικού προβληματισμού και μεθοδολογίας, μπορεί να συμβάλει θετικά στην προώθηση της επιστημονικής έρευνας. Κυρίως όμως συμβάλει στην ανακάλυψη, στην αξιολόγηση και στην ανάδειξη ανεκτίμητων ιστορικών αξιών, που, συνυπάρχοντας με τις υπερέχουσες πνευματικές αξίες του Αγίου Όρους, παραμένουν αφανείς και εν πολλοίς άγνωστες. Η Διαφύλαξη της Αγιορείτικης Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς έχει ανάγκη τέτοιων αναγνώσεων, που οδηγούν στη βαθιά κατανόηση και γνώση, στην ολοκληρωμένη αξιοποίησή της και εν τέλει στη μεταχείριση που της αρμόζει.

Θεσσαλονίκη, 4 Οκτωβρίου 2001.